

Сейфуллин оқулары – 18: « Жастар және ғылым – болашаққа көзқарас» халықаралық ғылыми -практикалық конференция материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 18: « Молодежь и наука – взгляд в будущее» - 2022.- Т.II, Ч.II. Б.138-141

КӨПТІЛДІЛІК ЖАҒДАЙЫНДА ТІЛДЕР МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ БАЙЛАНЫСЫ

Садуова Ж., 1 курс студенті

С. Сейфуллин атындғы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ.

Тіл адамның белгілі бір ұлттық мәдениетке жататындығын анықтайтыны белгілі. Мәдениеттің өзі тілде вербализацияланған. Қазіргі лингвистика Я.Гримма, Р.Раека, В.Гумбольдта, А. А. Потебня, тіл адамның мәдениеттегі болмысының бетінде жатыр деген пікірді негізге ала отырып, ұлттың мәдени санасын тілдік құралдар арқылы түсінуге тырысатындығын атап өткен жөн.

Көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм – нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Мұның өзі жеке адамның (индивидуумның) Көптілділікгі және ұлт пен ұлыстың Көптілділікгі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сола адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бірыңғай, бір ғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділікгі ұшырасады (Жапонияда, Кореяда, Германияда, Исландияда). Белгілі бір мәдениетті ғылыми зерттеуді тілдің жетекші бастамасынсыз жүргізу мүмкін емес, өйткені тілдің арқасында мәдени стереотиптердің бүкіл жүйесі реттелген. Кез-келген мәдениеттің негізгі принциптерін оның тілін ескерместен қарастыру біржақты болып көрінеді, өйткені Э.Сепир айтқандай, тіл тек «Әлеуметтік шындыққа Нұсқаулық» ғана емес, сонымен бірге белгілі бір әлеуметтік топтың тілдік әдеттеріне негізделген

нақты әлемнің негізгі компоненті болып табылады [1, 261].

Мәдениеттердің әрқайсысы бір-бірімен үнемі өзара әрекеттеседі, өзінің тілдік жүйесі бар, оның көмегімен оның тасымалдаушылары бір-бірімен байланысады. Сонымен қатар, тіл қарым-қатынас процесінде тілдік ақпаратты жеткізетін коммуникативті функцияны ғана емес, сонымен бірге мәдени-тілдік қоғамдастық мүшелерінің үнемі әлеуметтенуі кезінде осы ақпаратты жинақтауды, сақтауды және беруді білдіретін кумулятивті функцияны орындайды.

Көптілділік – АҚШ, Ресей Федерациясы, Үндістан, Нигерия сияқты жүздеген ұлт пен ұлыс мекендейтін мемлекеттерге тән құбылыс. Көптілділік: жаппай Көптілділік, ішінара Көптілділік болып бөлінеді. Жаулап алу, халықтардың қонысаударуы, көршіелдермен тығыз қарым-қатынассекілді тарихи себептерден кейбір халық өкілдерінің жаппай Көптілділікгі қалыптасқан. Сондықтан да Көптілділік көп ұлтты геогр. кеңістікте кең тараған. Мәселен, жаппай Көптілділік Кавказдағы армян, аджар, осетин, құрд, грек, т.б. халықтар арасында, сондай-ақ, Дағыстан халықтары арасында жиі кездеседі. Қазіргі Қазақстан Республикасындағы қалыптасқан жағдай да осыған ұқсас. Мұндағы славян тектесхалықтардың дені – негізінен бір тілде ғана сөйлейтіндер, қазақтардың көпшілігіекітілде сөйлейді. Ал ұйғыр, өзбек, дүнген, құрд, түрік, әзербайжан, тәжік, татар, т.б. ұлт өкілдері арасында Көптілділік кең тараған. Неміс, корей, шешен ұлттарында да Көптілділік едәуір жиі ұшырасады. Кейінгі кезде шет тілін үйренуге ден қойыла бастағандықтан, қазақтар арасында да Көптілділік көбейіп келеді. Бүтіндей ұлт пен ұлыстың Көптілділікгі

– социолінгвистердің зерттеу нысаны боларлық күрделі құбылыс. Жаппай Көптілділік жағдайында коммуникативтік формалар (диалектілер, говорлар, әр алуан жаргондар, жеке тілдер) өте күрделі қолдану иерархиясын құрайды. Мысалы, 1) тар локалды шағын топ арасындағы қатынас (үй-ішілік тіл); 2) топаралық тұрмыспен байланысты локалды қатынас құралы (мыс., Азия мен Африканың көп ұлтты елдеріндегі “базар” тілі); 3) билік жүргізетін әкімш. (немесе ұлт) тілі; 4) көп ұлтты аймақтың ресми тілі; 5) мемл. тіл(немесе халықар. байланыс тілі). Егер бастапқы екеуі ресми қатынас құралы болмай, тек ауызекі сөйлесу тіліне жатса, соңғы үшеуінің атқарар қызметі жан-жақты.

Олар – жалпы халыққа ортақ қарым-қатынас құралы, білім мен ғылымның, ақпарат пен баспасөздің, әдебиет пен мәдениеттің тілі. Көптілділік билингвизмнен (көптілділіктен) бастауалады. Көптілділік сирек кездеседі. 1989 ж. мәлімет бойынша, бұрынғы Кеңестер Одағындағы 73 млн қос тілділердің (23,4%), 61 млн-ының екінші тілі орыс тілі болған. Олардың шағын ғана тобы Көптілділікке (полиглотқа) жатқан. Көптілділік үшін тілдің қолдану мәртебесінің жан-жақты болуы, қажеттіліктің қалыптасуы, сондай-ақ тілдердіңтуыстығы (генетик. және типол. жақындығы) шешуші рөл атқарады [2, 68].

Қазіргі әлемнің лингвистикасында тілге тек лингвистикалық тұрғыдан ғана емес, экстралингвистика тұрғысынан да көзқарас маңызды рөл атқарады. «Тіл» ұғымын қарастыра отырып, бір жағынан, тіл - бұл тілдесөйлейтін халық мәдениетінің бөлігі, ал екінші жағынан, тіл - бұл «айна» деп аталады, онда халықтың менталитеті, оның әлеуметтік өзін-өзі тануы, өмір салты, ұлттық мінез, мораль көрінеді, дүниетаным,

дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, құндылықтар жүйесі, әлемді көру.

Тіл - ұлттың мәдениетпен байланысты маңызды белгілерінің біріекені белгілі. Тіл, шындық және мәдениет қалай байланысты?

Е. Ф. Тарасов тілдің мәдениетке енгенін айтады, өйткені белгінің «денесі» (мағынасы) адамның тілдік және коммуникативті қабілеті анықталған мәдени пән болып табылады. Белгінің мағынасы - бұл тек адамның іс-әрекетінде пайда болатын мәдени форма [3, 3].

Тіл мен мәдениет-әртүрлі семантикалық жүйелер. Мәдениет ұғымы 500-ден астам түрлі анықтамаларға ие. Мәдениеттану тұрғысынан «мәдениет» ұғымы «Қоғам дамуының тарихи анықталған деңгейі, адамның шығармашылық күштері мен қабілеттері» ретінде қарастырылады және «ұлттық мәдениет» ұғымынан ерекшеленеді, ол «бір ұлттың, мемлекеттің өкілдеріне ортақ дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, нормалар, құндылықтар мен мінез-құлық ережелерінің жиынтығы» ретінде ұсынылған.

Тіл мәдениеттің өнімі де, оның маңызды құрамдас бөлігі де екендігі туралы қорытынды жасау керек. Сонымен қатар, тіл - бұл мәдениеттің белгілі бір тәсілі, сонымен қатар мәдени кодтардың қалыптасу факторы.

Тіл мен мәдениеттің арасында, сөзсіз, тікелей байланыс бар, ол ажырамас. Тіл - бұл ұлттың мәдени құндылықтарының репозиторийі де, сол құндылықтарды игеру құралы. Тіл құбылыс ретінде мәдениетсіз елестету мүмкін емес, сонымен қатар тілсіз мәдениеттің болуы. Тіл де, мәдениет те жеке адамның да, қоғамның да дүниетанымын көрсетуге қызмет етеді. Екі құбылыстың да ұқсас «элеуметтік» шығу тегі бар, оның жұмыс істеу шарты - қоғам [4, 9].

Тілдік байланыстар - қоғам дамуымен тығыз байланысты күрделі және көп сатылы процесс. Қазірдің өзінде байланысқа қатысатын белгілі бір Тараптың белсенділігі немесе енжарлығы сияқты жалпы сипаттама лингвистикалық емес факторлармен анықталады

белгілі бір тілдің спикерлерінің мәдени немесе элеуметтік билігі, соңғысының функционалдық маңыздылығын анықтайды: тілдік байланыстар, әдетте, бірқатар басқа

мәдени, экономикалық және т. б. этникалық байланыстарға дейін.

Көптілділік жаһанданған әлемге шет тілдерін үйрену кезінде алған білімімен кіргісі келетін адамдарға пайдалы. Көптілділік қарым-қатынасты және әртүрлі мәдениеттегі адамдарды түсіну қабілетін жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар көптеген басқа дәлелденген артықшылықтар береді. Біріншіден, оқушылардың танымдық дағдылары жақсарайды, бұл алынған лексикада икемділік пен шығармашылыққа әкеледі және бір объектіні немесе идеяны білдіру үшін екі немесе одан да көп сөзгесенеалады. Көп тілді болу бір уақытта көбірек шет тілдерін үйрену үшін жаңа қақпаларды ашуы мүмкін. Екі немесе одан да көп

тілдерді оқығаннан кейін студенттер өз пікірлерін білдіруге және оларды шетелдіктердің алдында ақылмен түсіндіруге мүмкіндік алады.

Сонымен қатар, әлеуметтік аспектілерде басқа да артықшылықтар бар: көп тілді адамдар табиғи және мәнерлі түрде сөйлеседі деп айтқан кезде, бұл кеңірек әлеуметтік байланысқа ықпал етеді. Көптілді адамдар жақсырақ түсінеді, сондықтан шетелдік мәдениеттерге төзімді, олар шет тілдерін білмейтін адамдармен салыстырғанда жаналықтар мен басқа адамдардың аспектілерін тезірек қабылдайды.

Басқа мәдениеттерді қабылдай отырып, оқушылар өздерінің ана мәдениеті мен тілін қатты сезінеді. Оларды тиісті түрде үйрете отырып, олар өздерінің мәдениеті мен дәстүрлеріне құрметпен қарай алады. Сонымен қатар, көпжақтылықтың бәсекелестік артықшылықтарын кейінге қалдыруға болмайды, ерте жастан тілдерді үйреніп, бұл процесті ересек жаста жалғастыратын адамдар университетке түсу кезінде және кәсіби мансабының басында белгілі бір бәсекелестік артықшылыққа ие болады. Айта кету керек, көпжақтылық — бұл ерте жастан ассимиляцияланған кезде артықшылықтар мен артықшылықтарға ие процесс.

Мәдениетті білу - бұл басқа елдердің қауымдастығына кірудің тәсілі. Сондықтан көп тілді адамдар бейтаныс адамдармен қалай тиімді қарым-қатынас жасауды біледі. Біздің ғасырда көптілділік өте маңызды, өйткені жаһандану әлемді көптеген адамдар халықаралық тілде сөйлейтін ауылға айналдырды. ХХІ ғасыр - ақпараттық технологиялармен ғылыми зерттеулердегі серпіліс ғасыры. Зерттеуді қалай жүргізетініміз оның әрі қарай дамуы үшін өте маңызды екені түсінікті.

Өз саласында бүкіл әлемде ғылыми зерттеулер жүргізе алатын, бірақ лингвистикалық білімі жетіспейтін көптеген білікті мамандар, профессорлар бар. Олардың шығармаларын басқа тілге аудару әдісі жеткіліксіз әдіс болуы мүмкін, немесе, кем дегенде, сөздік

қорын дұрыс таңдамай. Себебі ғалымдар әлемді өз көзқарастарымен көреді, ал тіл білімі немесе аудармашылар басқаша ойлау тәсіліне ие. Кез-келген саланы терең және кәсіби терең зерттеудің арқасында оны жақсартуға немесе зерттелетін жаңа аспектілерді анықтауға болады.

Көптеген жастар өз шығармаларын әлемдік тілде жеткізуге тырысады. Тіпті тілдік емес университеттерде олар өздерінің қарым-қатынастарын шетелдік университеттермен байланыстырады. Бұл білім мен тәжірибе алмасудың тамаша әдісі. Көптеген мұғалімдер шет елдерге практикаға жіберіледі, нәтижесінде олар көп тілдісініп ретіндесабақтарды заманауи түрде жүргізу үшін жеткілікті дағдыларға ие болады.

Тіл мәдениетаралық өзара іс-қимылдың басты құралы болғандықтан, сәйкестіліктің барлық түрлерінің ішінде әлеуметтік-мәдени сәйкестікті қарастыру және осы сәйкестікті қалыптастырудағы тілдік фактордың

рөлін анықтау үлкен қызығушылық тудырады.

Тілдік ұжым, бір жағынан, белгілі бір адам, екінші жағынан, тілдегі мәдениеттің тасымалдаушылары болып табылады. Адам өзінің жеке басын белгілі бір мәдениетке, субмәдениетке жататындығы аясында біледі, ол адамның тілдік санасында белгіленеді және оның коммуникативті мінез-құлқында көрінеді. Жаһандану жағдайында сәйкестіліксөзсіз өзгеріске ұшырайды, белгілі бір мәдениетке тән емес бірқатар жаңа реңктерге ие болады.

Көбінесе тартымды болып көрінетін қарызғаалынған элементтер дәстүрлі мәдениеттің кейбір элементтерін ығыстырады. Мәдениет саласындағы жаһандану жергілікті қауымдастықтарды біріздендірудің айқын тенденциясына ие, нәтижесінде дәстүрлі мәдени кеңістік өзгеріп, негізгі бағдарлар жоғалады, тұрақсыздық пен белгісіздік сезімі пайда болады. Таныс және түсінікті нәрсегесүйену қажеттілігі туындайды, әдеттегі нұсқауларды іздеу басталады, олардың рөлі көбінесе этникалық мәдениеттің элементтері болып табылады.

Мәдени мұраға жүгіну, жаңа жағдайларда «туған» мәдениеттің жетістіктері мен тарихи тәжірибесін пайдалану қоғамда қалыптасқан және көпжылдық тәжірибемен тексерілген дәстүрлі рәміздерді, нормалар мен құндылықтарды сақтауға көмектеседі. Тіпті К. Д. Ушинский былай деп жазды: «...халықтың мінезіне енудің ең жақсы және жалғыз тәсілі - оның тілін үйрену, ал біз халықтың тіліне қаншалықты терең есек, оның мінезіне соғұрлым терең енеміз» [4, 9].

Тілдік білім гуманитарлық білім беру жүйесіне кіреді, оның мәні адамның әлемге деген көзқарасын зерттеу болып табылады.

Мемлекеттік тіл, Орыс тілі, ағылшын және неміс тілдері оқушыларды жаңа біліммен ғана емес, жаңа шығармашылық тәжірибемен байытады. Бұл тілдерді үйрену барысында әртүрлі халықтардың мәдениеті де зерттеледі. Әлем, әдет-ғұрып туралы білім тілдерде беріледі, сондықтан әртүрлі халықтар өкілдерінің қарым-қатынасында кедергілер болмауы үшін тілдерді білу өте маңызды [5, 9].

Бүгінде әлемнің бірде-бір елі халықаралық аренада бұдан былай тілдік оқшаулануда қала алмайды, шет тілдерін қолдануға мәжбүр. ЮНЕСКО мамандарының пікірінше, үшінші мыңжылдықта адам меңгеруі керек тілдердің ең аз саны кемінде үш тіл болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 <http://repository.nkzu.kz/5972/1/53.pdf>
- 2 Халықаралық ғылыми журнал(30.07.2015) <https://novainfo.ru/article/16641>
- 3 <https://studall.org/all-99627.html?ysclid=l1lxwh6fm>

4 Педагогикалық қоғамдастықтың 180 жылдығына арналған
аймақтық форумматериалдары К. Д. Ушинский. П., 2004
http://www.ijsc1.net/article_245436.html.